

TANULMÁNYOK

**ESETLEGES ALAPOK: A FEMINIZMUS
ÉS A „POSZTMODERN” KÉRDÉS****Judith Butler*

A posztmodernizmus kérdése valódi probléma, mert van-e egyáltalán valami, amit posztmodernizmusnak nevezhetnénk? Ez vajon egy történelmi jellemzés, egyfajta elméleti álláspont? Mit jelent a posztmodern egy esztétikai gyakorlatot leíró terminus esetében, melyet most a társadalomelméletre és különösen a feminista társadalom- és politikaelméletre alkalmazunk? Kik a posztmodernek? Ez olyan név-e, amelyet valaki választhat magának, vagy pedig mások hívják így azt, aki a szubjektumot kritizálja, diszkurzív elemzést csinál, vagy megkérdőjelezi a totális társadalomfelfogások integritását, koherenciáját?

Én úgy ismerem a terminust, ahogyan az a használatban megjelenik, és általában a következő kritikai megfogalmazások formájában találkozom vele: „ha minden, ami létezik, diskurzus...”, vagy „ha minden egy szövegnek a része...”, vagy „ha a szubjektum halott...”, vagy „ha valódi testek nem léteznek...” A mondatok egy fenyegető nihilizmus elleni figyelmeztetésként indulnak, mivel ha e feltételes mellékmondatok tartalma igaznak bizonyul, akkor — és mindig van egy akkor — bizonyosan bekövetkezik valami veszélyes végkifejtlet. A „posztmodernizmus” tehát vagy egy ijesztő feltételes mondat formájában, vagy néha a fiatalosság és irracionáltság iránti paternalista megvetés formájában kerül megfogalmazásra. Ezzel a posztmodernizmussal szemben lépnek fel az elsődleges premisszákat támogató erőfeszítések, amelyek előre kikötik, hogy minden politikaelméletnek szüksége van egy szubjektumra, kezdettől fogva feltételeznie kell saját szubjektumát, az általa létrehozott intézményi kritika integritását, valamint azt, hogy nyelve vonatkozik valamire. E nézet szerint a politika elképzelhetetlen alapok, premisszák nélkül. Ezek az állí-

* A tanulmány eredeti címe: *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism”*. In: Seyla Benhabib–Judith Butler–Drucilla Corneu–Nancy Fraser: *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*. Routledge, New York–London 1995. 35–58.

tások, igények azonban nem arra irányulnak-e, hogy biztosítsák a politika lehetséges elrendezését, amely megköveteli, hogy e fogalmak a politika definíciójának megkérdőjelezetlen ismertetőjegyei maradjanak? Valóban arról van-e szó, hogy minden politika és különösen a feminista politika elképzelhetetlen ezen értékes premisszák nélkül? Vagy inkább az történik-e, hogy amikor a premisszák körül problémák merülnek fel, akkor a politika egy sajátos változatát tüntetik fel eshetőségként?

Az állítás, miszerint a politika stabil szubjektumot igényel, annak állítását is jelenti, hogy ennek az állításnak nem lehet *politikai* ellenzéke. Az állítás valójában arra utal, hogy a szubjektum kritikája nem lehet politikai szempontból megfogalmazott kritika, hanem inkább a politikát veszélyeztető akcióként kell elképzelni. A szubjektum követelménye a politika tárgykörének kizárását jelenti — a politika lényegi jellemzőjeként, elemző módon bevezetett kizárás a politika hatáskörének szab kényszerű határokat oly módon, hogy e kényszer védettséget élvezzen a politikai vizsgálódásokkal szemben. A politika funkcióinak egyoldalú meghatározása önkényes hatalmi csel, amellyel a szubjektum státusáért vívott politikai harcot rövid úton elfojtják.¹

Visszaautasítani a kezdettől fogva létező szubjektum feltételezését, azaz követelését, nem azonos e felfogás teljes tagadásával vagy az arról való teljes lemondással; ellenkezőleg, ez éppen a létrehozás folyamatára, a szubjektumot az elmélet követelményének vagy előfeltevésének tekintő felfogás politikai jelentésére és következményére kérdez rá. De vajon elérkeztünk-e már a posztmodernizmus fogalmához?

¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy némely mai politikaelmélet ragaszkodik ahhoz, hogy a politika szükségszerűen egy meghatározó külső létrehozásán keresztül konstruálódik (főleg Ernesto Laclau és Chantal Mouffe írásaiban: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso, 1986; és a következő művekben: William Connolly 1988: *Political Theory and Modernity*, Madison: University of Wisconsin Press; Jean-Luc Nancy–Philippe Lacoue-Labarthe 1983: „Le retrait du politique” In: *Le retrait du politique*, Paris: Editions Galilée). Más szavakkal, maga a politika a „pre-” és a „non-” politikai létrehozásából és meghonosításából áll össze. Derrida fogalmaival, ez volna az „alkotó kívül lévő”. Itt szeretnék javasolni egy különbségtételt a politika megalkotása — amely létrehozza és meghonosítja az alkotó kívül lévő — és egy olyan politika között, amely létrehozza és lehetővé teszi ennek az alkotó kívül lévőnek egyes paramétereit. Noha nem gondolom, hogy a különféle viszonyok, melyeken keresztül a politika létrejön, egyszer majd tökéletesen kidolgozottak lesznek (pontosan azért, mert a kidolgozás státusát is ki kellene dolgozni, s ez a végtelenségig mehetne így), igen hasznosnak találok William Connolly, Laclau-nál és Mouffe-nál párhuzamosan megjelenő, „alkotó antagonizmusok” fogalmát, amely magának a politikának a paramétereit megkérdőjelező politikai harcot javasol. Ez különösen fontos a feminista nézőpont számára, amennyiben a politika alapjai semleges faji és nemi kizárások során („egyetemesség”, „egyenlőség”, „a jogok kérdése”), valamint a magánszférát (gyermekszülés, a „nőesség” kérdése) a politikán kívülre helyező, a politikát és közéletet egybeolvasztó gyakorlat során jöttek létre.

Számos nézőpontot tekintenek posztmodernnek, mintha a posztmodernizmus mindent magába tudna olvasztani: minden ami létezik, a diskurzus része, mintha a diskurzus valami monisztikus dolog volna, amiből minden létrejöhetne; a szubjektum halott, soha többé nem mondhatom azt, hogy „én”; nincs valóság, csak reprezentációk vannak. E jellemzéseket hol a posztmodernizmusnak, hol a posztstrukturalizmusnak tulajdonítják, melyek sokszor összemosódnak, és néha összekeverednek a dekonstrukcióval, és időnként a francia feminizmus, a dekonstrukció, a lacani pszichoanalízis, a foucault-i analízis, a Rorty-féle konverzacionalizmus és a „kulturális tudományok” (cultural studies) válogatás nélküli egyvelegét értik rajta. Az Atlanti-óceán amerikai partján az újabb diskurzusban a „posztmodernizmus” vagy „posztstrukturalizmus” kifejezések az ezen álláspontok közötti különbségeket gond nélkül összehangolják, s ezáltal egy, az álláspontokat saját különféle modalitásaiként, permutációiként magában foglaló főnevet mutatnak fel. A kontinentális fejlemények némely importőrre nézve meglepetést okozhat, hogy Franciaországban a lacani pszichoanalízis hivatalosan a posztstrukturalizmussal szemben foglal állást, hogy Kristeva elítéli a posztmodernizmust,² hogy a Foucault-követők ritkán kerülnek kapcsolatba a Derrida-követőkkel, hogy alapvető ellentétek vannak Cixous és Irigaray között, és hogy az egyetlen gyenge szál a francia feminizmus és a dekonstrukció között Cixous és Derrida kapcsolata, noha a szövegalkotás gyakorlatában van némi rokonság Derrida és Irigaray között. Biddy Martin is helyesen mutat rá, hogy a francia feminizmus majdnem minden képviselője ragaszkodik az érett modernizmus és az avantgárd egyfajta felfogásához, ami némileg kétségbe vonja azt, hogy egyszerűen a posztmodernizmus kategóriájába lehetne sorolni ezen elméleteket vagy írásokat.

Azt javaslom, hogy a posztmodernizmus problémáját ne pusztán a posztmodernizmus és a feminizmus viszonyaként kezeljük, hanem a „mi a posztmodernizmus?”, „milyen létezés móddal bír?” tágabb kérdéseinek keretében tárgyaljuk. Jean-François Lyotard magáévá teszi a terminust, de önmagában nem képviselheti a többi posztmodern gondolkodó tevékenységét.³ Lyotard írásai például komoly ellentétben állnak Derridáéval, aki nem használja a „posztmodern” fogalmát, és másokéval is, akiket Lyotard-ral helyettesítenek. Vajon paradigmatis-e Lyotard? Vajon minden elmélet struktúrája azonos-e (ez vol-

² Julia Kristeva 1989: *Black Sun: Depression and Melancholy*. New York: Columbia University Press. 258–259.

³ Lyotard összemosása a röviden posztmodernnek címkézett gondolkodók hadával Seyla Benhabib esszéjében található „Epistemologies of Postmodernism: A Rejoinder to Jean-François Lyotard”. In: Linda Nicholson (szerk.) 1989: *Feminism/Postmodernism*, New York: Routledge.

na a minden elméletet egyszerre elvetni szándékozó kritikus vigasztaló elképzelése)? Vajon az a törekvés, hogy azonos jellel lássuk el ezen elméleteket, hogy meghódítsuk és megszelídítsük őket, hogy mesteri módon, egyetlen szintetikus címkét aggassunk rájuk, nem ezen egyedi álláspontok elismerésének egyszerű visszautasítását jelenti-e, nem a szövegek gondatlan olvasására szolgál-e ürügyet? Ha Lyotard használja a kifejezést, és ha kényelmesen egy csoportba sorolhatjuk őt számos más szerzővel, akkor ha valami vitatható idézetet találunk írásaiban, szolgálhat-e ez az idézet a posztmodernizmus példajaként, és jellemző-e az egészre?

Ha azonban valamennyire értem a posztmodernizmus céljait, azon módok kétségbevonására szolgálnak, melyek segítségével az ilyen „példák” és „paradigmák” alárendelik és eltörlik a megmagyarázandó dolgokat. Az „egész”², a posztmodernizmus témáját a maga feltételezett emelkedettségével együtt, valójában az ezt képviselni hivatott példa hozza létre; Lyotard példájánál maradva, ha úgy gondoljuk, hogy vele megtaláltuk a posztmodernizmus képviselőt, akkor egy, a teljes témát helyettesítő példát kényszerítünk működésbe lépni, s ezzel azt erőszakosan egyetlen olyan szövegre szűkítjük, amelyet hajlandó elolvasni a kritikus, és amely legalább használja a „posztmodern” terminust.

A fogalmi magabiztosság a posztmodern címkéje alatt számos álláspontot egyesítő gesztusa a posztmodernből egy kort, egy szintetikus egészet csinál, és állítja, hogy a részlet e mesterségesen megalkotott egész helyett állhat: ezáltal bizonyos értelemben egyfajta önelégült hatalmi fogást hajt végre. Legjobb esetben is paradox, hogy a fogalmi magabiztosság aktusa, amely az álláspontok emelutastító csoportosítását a posztmodern címkéje alatt hajtja végre, ezzel a politikai önkény veszélyét szándékozik kivédeni. Feltevése szerint a szöveg némely része reprezentációs erejű, a jelenség helyett állhat, és megfelelően és gazdaságosan elkülöníthető „ezen” álláspontok szerkezete a kiragadott példa szerkezetén belül. Mi az, ami kezdettől fogva jogossá tesz egy ilyen feltevést? Eleve azt kell hinnünk, hogy az elméletek szervezett egészek vagy csomagok formájában kínálóznak, és hogy egy sor hasonló szerkezetű elmélet merül fel az emberi gondolkodás történetileg sajátos feltételeinek alakulása folytán. Ez az Adornóig folytonos hegeli gondolat kezdettől fogva feltételezi, hogy mivel ezek az elméletek különféleképpen jellemeznek egy közös szerkezeti problémát, egymással felcserélhetők. Ez a feltevés azonban ma már nem tartható, hiszen pontosan az a hegeli feltevés került a posztmodernizmus címkéje alatt boldogan egyesített álláspontok különféle támadásainak kereszttüzebe, amely szerint kezdettől fogva létrejöhet egy szintézis. Lehetne úgy is érvelni, hogy amennyiben a posztmodern egy ilyen egyesítő címkéként működik, akkor ez határozottan egy „modern” címke, s emiatt lesz kérdéses az, hogy vajon a posztmodernizmus mellett vagy az ellen kell-e állást foglalni. A terminus azon meghatározása, miszerint

azt csak megerősíteni vagy csak tagadni lehet, egy kettősségen belüli pozíció elfoglalására, és ezáltal egy generatívabb rendszer elleni vagy feletti, ellentmondásoktól mentes logika jóváhagyására kényszerít.

Az álláspontok egyesítésének indokát talán maga a téma kuszasága idézte elő oly módon, hogy az álláspontok közötti különbségek nem tehetők általánosan jellemzővé, példaértékűvé, vagy valami közös, posztmodernnek nevezett szerkezet, vagy egymás képviselőjévé. Ha a posztmodernizmusnak mint terminusnak van valami ereje, jelentése a társadalomelméletben, és különösen a feminista társadalomelméletben, akkor az talán abban a kritikai gyakorlatban lelhető fel, amely igazolni kívánja, hogy az elmélet, a filozófia mindig része a hatalomnak — és talán épp ez az, ami jellemző módon érvényesül abban a törekvésben, amely a posztmodernizmus címkéjével tesz kezelhetővé, és utasít vissza egy sor erőteljes kritikát. Az, hogy a filozófiai apparátus különféle fogalmi finomításai mindig összefonódik a hatalom gyakorlásával, nem egy új felismerés, a posztmodernet azonban nem szabad összetéveszteni az újjal; elvégre az „új” hajszolása az érett modernizmus fő problémája; ha valami, akkor a posztmodern kétségbe vonja egy olyan „újnak” a lehetőségét, ami nem része már valamilyen formában a „réginek”.

A normatív politikai filozófia néhány mai kritikusa által erélyesen kifejtett szempont azonban az, hogy egy — hipotetikus, nem tényszerű vagy elképzelt, — állásponthoz való folyamodás talán a legalattomosabb hatalmi fortély, amely a hatalmi játszmán kívülre helyezi önmagát, és amely a hatalmi viszonyokkal kapcsolatos alkudozások metapolitikai alapját szándékszik megteremteni. Az, hogy ez a hatalmon túli álláspont egy korábbi és következőképp egyetemes egyezséghez való folyamodáson keresztül támaszt igényt a legitimitásra, semmiképp nem ad magyarázatot a vádra, hiszen milyen racionalista elgondolás határozza meg előre azt, hogy mi számít egyezségnek? Miféle alattomos kulturális imperializmus teszi törvénné önmagát az egyetemeség jelszavával?⁴

Nem ismerem jól a „posztmodern” kifejezést, de ha van valami értelme, méghozzá különös értelme annak, amit én talán posztstrukturalizmusként job-

⁴ Erre bőségesen találunk példát Jürgen Habermas és Catherine MacKinnon feminista kritikáiban. L. Iris Young, „Impartiality and the Civic Public: Some Implications of Feminist Criticisms of Modern Political Theory,”. In Seyla Benhabib–Drucilla Cornell (szerk.) 1987: *Feminism as Critique: Essays on the Politics of Gender in Late Capitalism*. Oxford: Basil Blackwell; Nancy Fraser 1989: *Unruly Practices: Power and Gender in Contemporary Social Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press; és főleg: „What’s Critical about Critical Theory: The Case of Habermas and Gender”, Wendy Brown, „Razing Consciousness”, *The Nation*, 250:2, January 8–15, 1990.

ban le tudnék írni, akkor az az, hogy a hatalom át- meg átjárja a természetét megragadni próbáló fogalmi apparátust, beleértve a kritikus alany pozícióját is; továbbá a kritika terminusainak hatalommal való összefonódása *nem* egy nihilista, normákat nyújtani nem képes relativizmus megjelenését jelenti, hanem egy politikailag elkötelezett kritika előfeltételeit. Hatalmon és tekintélyen túli normák sorát megalkotni önmagában hatalmas és erőteljes fogalmi gyakorlat, amely a normatív egyetemesség szófordulataihoz folyamodva szublimálja, elrejti és kiterjeszti saját hatalmi játékát. A lényeg itt nem az alapok eltörlése, vagy akár egy az alapok ellenzésének nevében fellépő álláspont védelmezése. E két álláspont az alapot védelmező állásfoglalás és az abból fakadó szkeptikus kérdésvetetés különböző változataiként összetartozik. A feladat inkább annak megvizsgálása, hogy az alapokat létrehozó elméleti mozzanat mire hatalmaz fel, és pontosan mit zár ki, mit tesz lehetetlenné.

Úgy tűnik, hogy az elméletek folyton alapokat tételeznek, és magától értetődően fogalmaznak meg implicit metafizikai elkötelezettségeket, még akkor is, amikor ellene próbálnak óvni; az alapok minden elméleten belül a megkérdőjelezetlen és a megkérdőjelezhetetlen szerepét töltik be. De vajon maguknak az „alapoknak”, vagyis az engedélyt adó premisszákként működő előfeltevéseknek a létrejötte nem kizáráson alapul-e, ami — ha figyelembe vesszük —, lehetséges és vitatható véleményként tünteti fel az alapfeltevést. Amikor azt állítjuk, hogy egy adott alapnak van valamiféle hallgatóságos, egyetemes kiindulópontja, ez a hallgatóságos és ez az egyetemesség akkor is a megkérdőjelezhetetlenség egy újabb dimenzióját hozza létre.

Hogyan alapozhatnánk meg egy elméletet vagy politikát egy „egyetemes” beszédhelyzetben, vagy alanyi helyzetben, amikor magának az egyetemesség kategóriájának erősen etnocentrikus elfogultságait épp most kezdik feltárni? Hányféle „egyetemesség” van,⁵ és a kulturális konfliktusok mennyiben fogható fel a számos feltételezett és meg nem alkuvó „egyetemesség” közti összeütközésnek? Ezek olyan konfliktusok, amelyek nem oldhatók fel az „egyetemes” kulturális szempontból imperialista fogalmával, vagy ha igen, akkor csak erőszak árán. Azt gondolom, tanúi voltunk e gyakorlat fogalmi és fizikai erőszakosságának az Egyesült Államok Irak elleni háborúja kapcsán, amikor az ész és a demokrácia egyetemes struktúráin radikálisan „kívül lévőnek” fogták fel az arab „másikat”, amely ennél fogva követelné, hogy erővel belültre helyezték. Jellemző, hogy az Egyesült Államoknak többek között a politikai szuverenitás és a szólásszabadság demokratikus elveit kellett hatályon kívül helyez-

⁵ L. Nandy írását az alternatív egyetemességek fogalmáról. Nandy, Ashis 1983: *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism* előszavában, New Delhi: Oxford University Press.

nie, hogy kieszközölje Irak erőszakos visszatérését a „demokratikus” táborba — ez az erőszakos mozzanat fényt derít többek között arra, hogy az egyetemesség ilyen fogalmait maguk a megvalósítandó egyetemes elvek felfüggesztésével vezetik be. Nagyobb általánosságban a mai posztkolonialista politikai kontextusban talán különösen időszerű lenne magát az „egyetemes” kategóriáját kiemelni, mint ami kitartó harcok és jelentésváltoztatások színtere.⁶ Mivel a terminus természete ennyire vitatott, az egyetemes fogalmának procedurális vagy lényegi feltételezése szükségszerűen kulturális hegemoniát kényszerítene a társadalomra. A fogalom olyan filozófiai eszközként való hirdetése, amely közvetíteni képes a hatalmi konfliktusokban, pontosan egy hegemon hatalom pozíciójának biztosítását és újratermelését jelenti azáltal, hogy a fogalmat az abszolút normativitás metapolitikai területére vezeti be.

Első megközelítésben úgy tűnhet, hogy egyszerűen egy konkrétabb és belsőleg változatosabb „egyetemességet”, az „egyetemes” szintetikusabb és teljesebb fogalmát hiányolom, s ezáltal el vagyok kötelezve annak az alapfogalomnak, amit alá akarok ásni. Azt gondolom azonban, hogy az én feladatom jelentősen eltér egy átfogó egyetemesség kialakítására irányuló feladattól. Először is, egy ilyen összegző fogalmat csak további kizárások létrehozásával lehetne megalkotni. Az „egyetemesség” terminusának állandóan nyitottnak kell maradnia, állandóan vitathatónak és feltételesnek kell lennie ahhoz, hogy ne hagyja előre kizárja a bennefoglalás jövőbeli igényeit. Sőt, az én álláspontomból és bármilyen történelmileg meghatározott nézőpontból szemlélve, az egyetemes bármilyen összegző felfogása inkább lehetetlenné teszi, mint engedélyezi a váratlan, előre nem látható, és az „egyetemes” címke alapján megfogalmazódó igényeket. Ilyen értelemben nem akarom eltörölni magát a kategóriát, csak megkísérlem elválasztani az alapok melletti érvelés súlyától, hogy ezáltal állandó politikai vita színtere lehessen.

A posztkoloniális kor demokratikus vitáinak elkötelezett társadalomelméleteknek meg kell találniuk az általuk lerakandó alapok megkérdőjelezésének módját. Véleményem szerint minden radikális politikai program lényege az a mozzanat, amely kérdőre vonja a vitákból önmagát kizárni igyekvő hatalmi fortélyt. Amennyiben a posztstrukturalizmus kritikai módszert ajánl az alapok pro és kontra érveinek vitatására, egy ilyen radikális program részét képezhetné. Ne felejtjük el, hogy azt mondtam: „képezhetné”; azt gondolom, hogy egy ilyen elméletnek nincs semmiféle szükségszerű politikai következménye, csak lehetséges politikai felhasználásai vannak.

⁶ E kontextusban fontos megemlíteni Bhabha „hibriditás”-fogalmát. L. Bhabha, Homi 1994: *The Location of Culture*. New York: Routledge.

Ha a posztmodernizmushoz kapcsolódó tételek egyike az, hogy a filozófia episztemológiai kiindulási pontja inadekvát, akkor a kérdés sem a világot a posztmodern címkéje szerint megismerő és az eszerint elméleteket gyártó szubjektumokra, sem pedig a világot a modern címkéje szerint megismerő és az eszerint elméleteket gyártó, az előbbiekkal szembenálló szubjektumokra nem vonatkozik. Valójában a vita megkonstruálásának módját támadja az a javaslat, amely szerint a szubjektum álláspontját valahogyan mindig az alkotja, amit ki kellett szorítani az álláspont érvényre juttatása érdekében, és amely szerint számos kizáró és szelektív művelet „elméletalkotó szubjektumot” csinál az elméleteket gyártó szubjektumból. Valóban, ki szerepel feminista elméletalkotóként, akinek a vitával kapcsolatos megfogalmazásai majd nyilvánosságot kaphatnak? Vajon nem mindig arról van-e szó, hogy a hatalom már előre, már annál a folyamatnál kifejti hatását, amely meghatározza, ki lesz a feminizmus nevében fellépő alany, és kihez fogja intézni szavait? És az is világos, hogy a szubjektum létrehozása a szubjektívva tevés folyamatának előfeltétele, amely az embert megelőzve hozza létre a feminizmus vitájának egy beszélő szubjektumát. Ki beszél akkor, amikor „én” szólok hozzád? Melyek a szubjektum létrehozása és a szubjektívva tevés intézményének azon történetei, melyek itt és most „határoznak meg” engem? Ha létezik valami, amit „Butler álláspontjának” lehetne nevezni, ez vajon az-e, amit én magam gondoltam el, publikáltam, és védtem meg, ami egyfajta tudományos tulajdonként hozzám tartozik? Vagy van-e saját nyelvtana a szubjektumnak, ami egyszerűen arra ösztönözne minket, hogy ezen elméletek tulajdonosaként határozzanak meg engem?

Valóban, mi tesz egy álláspontot állásponttá, hiszen világos, hogy nem minden kijelentés minősül annak. Ez minden bizonnyal valamiféle feljogosító hatalom kérdése, ami nyilvánvalóan nem magából az állásfoglalásból származik. Saját álláspontom annyiban az enyém, amennyiben „én” — és nem térek ki a névmás elől — újra játszom és újra értelmezem az engem alkotó elméleti állásfoglalásokat, kihasználom a találkozási pontok lehetőségeit, és megpróbálok számot adni a szisztematikusan kizáródó lehetőségekről. Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy „én” uralom az engem alkotó állásfoglalásokat és instrumentálisan, hevenyészve összechapom őket, néhányat félrelökök, másokat beépítek, noha némely tevékenységem akár ilyen formában is megnyilvánulhat. Az „én”, aki válogatna közöttük, már mindig általuk megkonstruált. Az „én” ennek az újrajátszásnak átviteli pontja, de az mégsem elég erős állítás, hogy az „én” helye meghatározott; az „ént”, ezt az „ént” ezek az álláspontok létrehozzák, és ezek az „álláspontok” nem pusztán elméleti termékek, hanem fizikai gyakorlatok és intézményi elrendezések teljességgel beágyazott szervező elvei, a hatalom és a diskurzus belőlem életképes „szubjektumot” létreho-

zó mátrixai. Ez az „én” valójában nem egy gondolkodó, beszélő „én” lenne, ha nem az általam ellenzett álláspontokat képviselné, mivel azok az álláspontok, melyek amellet szállnak síkra, hogy a szubjektumnak előre adottnak kell lennie, és hogy a diskurzus a szubjektum gondolkodásának eszköze, már mind részei az engem alkotó dolgoknak.

Semmilyen szubjektum nem lehet önmaga kiindulási pontja; az az elképzelés, miszerint mégis lehet, csupán saját szerves kapcsolatait képes megtagadni azáltal, hogy ellensúlyozó külsőséggé alakítja át őket. Elgondolkozhatunk Luce Irigaray kijelentésén, amely szerint az autogenezis fantáziájaként felfogható szubjektum már mindig maszkulin. Pszichoanalitikus szemszögből a szubjektum e változatát egyfajta tagadás, vagy az anyától való függőség elsődleges elfojtása hozza létre. Biztosan nem lehet feminista célkitűzés ezen a módon szubjektummá válni.

A szubjektum kritikája nem a szubjektum tagadása vagy visszautasítása, hanem az előre adott, az alapokra támaszkodó premisszákat tételező értelmezés megkérdőjelezése. Az Irak elleni háború kezdetén majdnem mindnyájan láttunk olyan hadvezéreket, akik a Közel-Kelet térképeit, az elemzés objektumait és fegyveres katonai akciók célpontjait rakták elének. Nyugalomba vonult és aktív tábornokokot kerestek fel a katonai szervezetek, hogy helyettesítsék a harcban álló tábornokokat — egytől egyig mindnek különféle iraki katonai támaszpontok elpusztítása lebegett célként a szeme előtt. E hadműveletek korai sikereinek különböző megerősítéseit nagy lelkesedés fogadta, és úgy tűnt, hogy a cél elérése, a szándék eme nyilvánvalóan hibátlan kivitelezése egy különösebb ellenállásba és akadályba nem ütköző instrumentális akció révén nem pusztán az iraki katonai támaszpontok elpusztítására szolgáltatott alkalmat, de egy maszkulinizált nyugati szubjektum támogatására is. E szubjektum akarata azonnal tettbe fordítódik át; kijelentései, rendeletei olyan akcióban öltenek testet, amely az ellenszegülés lehetőségét azonnal megsemmisíti, és amelynek elsöprő hatalma megszilárdítja saját szubjektumának áthatolhatatlan körvonalait.

Ennél a pontnál talán érdekes visszaemlékezni arra, hogy Foucault összefüggésbe hozta az intencionális szubjektum eltűnését a modern hatalmi viszonyokkal, amelyeket ő maga a háborúval jellemezett.⁷ Szerintem azt értette ezen, hogy az akciókat indító szubjektumok maguk is korábbi akciók által beindított hatások, és hogy tevékenységünk területe cselekvési képességünk alkotó lehe-

⁷ Michel Foucault: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Fordította Ádám Péter. Atlantisz, Budapest 1996. 105.

töségeként, s nem pusztán vagy kizárólag a műveletek külsődleges mezejeként vagy színházaként van jelen. De talán még fontosabb, hogy a szubjektum által beindított akciók egy cselekvési lánc részei, melyek többé nem foghatók fel egyirányúnak vagy kimeneteiket tekintve előre megjósolhatóknak. És mégis, az instrumentális katonai szubjektum eleinte úgy tűnik, hogy szavakat formál, melyek közvetlenül öltenek testet a pusztító tettekben. És a háború végig olyan, mintha a maskulin nyugati szubjektum előre megszerezte volna az isteni hatalmat a szavak tettekbe fordításához; a legtöbb újságíró boldogságmorban úszott a pusztítás precizitásának bemutatása és követése közben, attól, hogy behelyettesíthette magát az akciók végrehajtóival. Amint a háború megkezdődött, az ember mást sem hallott a televízióban, mint az „eufória” szót. Egy újságíró meg is jegyezte, hogy az amerikai fegyverek „szépsége borzalmas” (CBS), és elképzelhetjük, amint ez az újságíró idejekorán ünnepli a világban való instrumentális, az ellenszegülők elsöprésére és az elsöprés következményeinek ellenőrzésére irányuló cselekvés képességét. Az instrumentális cselekvő azonban, aki mostanában ünnepli szándékainak hatékonyságát, nem láthatta előre e cselekedet következményeit. Foucault értelmezésében maga a szubjektum egy genealógia hatása, amely abban a pillanatban megsemmisül, ahogy a szubjektum akcióinak kizárólagos kiindulópontjaként önmagát jelöli meg. Foucault szerint egy akció hatása mindig túlmutat az akció kinyilvánított szándékain vagy céljain. Az instrumentális cselekedet hatásai valójában mindig elég hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy a szubjektum ellenőrzésén túlburjánozzanak, sőt, hogy kétségbe vonják a szubjektum szándékosságának racionális átlátszóságát, s így magát a szubjektum meghatározását is képesek aláaknázni. Számomra úgy tűnik, hogy az Egyesült Államok kormányának és szövetségeseinek az elképzelt szubjektum számára rendezett ünnepének kellős közepébe keveredtünk. E szubjektum egyoldalúan határozza meg a világ sorsát: részint a Közel-Kelet térképe fölé hajló nyugalmazott tábornoiki fejek kirajzolódó körvonaláival lehetne jellemezni, ahol ezen szubjektum beszélő fejét nagyobbnak vagy legalábbis ugyanakkorának látjuk, mint azt a területet, melyet uralma alá kíván hajtani. Bizonyos értelemben ez volna az imperialista szubjektum rajza, magának a cselekedetnek egy vizuális allegóriája.

Az olvasó azt gondolhatja, hogy az akció és annak valamiféle reprezentációja között tettem különbséget az imént, én azonban egy erősebb állítást szeretnék megfogalmazni. Talán Önöknek is feltűnt, amint Colin Powell tábornok, amerikai vezérkari főnök felidézte azt a szerintem új katonai zsargont, amely a bombázórepülőök bevetését a „szolgálat teljesítésének” nevezi. Azt gondolom, hogy itt a kifejezésnek is van jelentősége; egy erőszakos tettet törvényes tettek tüntet fel (a „szolgálat” [„ordnance”] katonai kifejezés etimológiailag rokon az igazságszolgáltatásban használatos „rendelet” [„ordinance”] kifejezés-

sel), és így a pusztítást a rend fenntartásának szlogenjébe csomagolja; emellett a rakétát egyfajta parancsként értelmezi, melynek engedelmeskedni kell, s így maga a kifejezés olyan beszédaktusként jelenik meg, amely nemcsak üzenetet továbbít — kifelé Kuvaitból! —, hanem hatékonyan ki is erőszakolja azt hallállal való fenyegetés és maga a halál révén. Ezt az üzenetet persze senki sem kapja meg, mivel az megöli saját címzettjét — nem is rendelet tehát, hanem a rendeletek kudarca, a kommunikáció visszautasítása. Azok pedig, akik életben maradnak és elolvassák az üzenetet, nem azt fogják olvasni, ami néha szinte szó szerint van a rakétákra írva.

A háború során végig tanúi voltunk és részt vettünk a tévé képernyőjének és a bombázópilóta szemüvegének összeolvadásában. Ebben az értelemben a háború vizuális rögzítése nem a háborúra való *reflektálást* jelenti, hanem képzeletbeli szerkezetének eljátszását. Sőt a vizuális rögzítés azon eszközökhöz tartozik, melyek segítségével végbement a képsorok háborúvá alakításának és fenntartásának társadalmi konstrukciója. Az úgynevezett „intelligens bomba” célpontjának megközelítése és elpusztítása közben felvettelt készít — egy bomba, melynek elejére kamera, egyfajta optikai fallosz van rögzítve; a film továbbítódik egy a filmet televízióra dolgozó központi egység felé, ami a tévé képernyőjéből és a nézőből valóban egy kiterjesztett bombázószerkezetet csinál. Tehát miközben nézzük az eseményeket, mi magunk is bombázókká válunk, azonosulunk mind a pilótával, mind a bombával, az észak-amerikai kontinensről Irakba repülünk — s mindezt biztonságos nappalink foteljében ülve tesszük. Az intelligens bomba-jelenet persze, ahogy elvégzi pusztítását, szertefoszlik, mivel egy tökéletesen destruktív aktus rögzítése valójában nem képes tükrözni a pusztítást, sőt, a csapás és következményei közti képzelt eltérést valósítja meg. Nézőként tehát csakugyan eljártsszuk a katonai győzelem allegóriáját: az ölés testetlen, vér nélküli aktusán keresztül megtartjuk vizuális távolságunkat, testi biztonságunkat és radikális áthatolhatatlanságunkat. Ebben az értelemben a pusztítás eme legközvetlenebb, abszolút lényegi és abszolút távoli oldalával kerülünk kapcsolatba, a légies, globális nézőpontot elfoglaló imperialista hatalom alakjával, a megölhetetlen, testetlen gyilkossal, az orvlövészszel, az imperialista katonai hatalom megtestesítőjével. A televízió képernyője megkettőzi a pusztítás testetlen eszközének légies látszatát, s ezáltal biztosítja a transzcendencia fantáziáját. Az elektronikus távolság garantálja e testetlen eszköz tökéletes védelmét az ellenfél visszavágásával szemben.

E légies nézőpontból sosem lehet látni a pusztítás *hatásait*: amint lehetővé válna a helyszín egyre közelebb képeinek elkészítése, a képernyő kényelmesen megsemmisíti önmagát. És bár úgy tüntették fel, mintha épületekre és katonai támaszpontokra irányuló, humánus bombázás lett volna, olyan gondolat-

világ eredménye volt, amely kizárja tudatából egy nép szisztematikus kiirtását, azt, amit Foucault minden modern hatalom álmának nevez.⁸ Vagy talán másképpen kellene megfogalmaznunk a dolgot: ez a gondolatrendszer éppen a célpont elrejtése révén, a célpontnak bebizonyítandó erő jelszavával hajtja végre az általa szisztematikusán alulbecsült megsemmisítést.

Az amerikai katona félisteni szubjektuma, amely euforikusan megvalósította a célok könnyű elérésének fantáziáját, nem képes megérteni, hogy cselekedetének hatásai képzelt látókören jóval túlmutatnak; azt hiszi, hogy céljait hetek leforgása alatt megvalósította, és hogy azok befejeződtek. A cselekedet azonban azután is folytatja tevékenységét, hogy az intencionális szubjektum bejelentette lezárását. A tett hatásai olyan helyeken és olyan módokon eredményeztek erőszakot, melyet nemcsak nem láthatott előre a szubjektum, hanem amit végül nem is lesz képes megemészteni; hatások, melyek a nyugati szubjektum képzelt én-konstrukciójának tömeges és erőszakos megkérdőjelezését fogják előidézni.

Ha tudok, később vissza fogok térni a kérdéses szubjektumhoz. A szubjektum egy bizonyos értelemben kizárás és megkülönböztetés; talán egy, a későbbiekben az autonómia hatásával palástolt, rejtett elfojtás során jön létre. Így az autonómia egy tagadott függőség logikus következménye, amely azt jelenti, hogy az autonóm szubjektum annyiban képes fenntartani autonómiájának illúzióját, amennyiben elfedi az önmaga megalkotásából való kitörést. Ez a függőség és ez a kitörés a szubjektum alakulását megelőző és befolyásoló társas kapcsolatokat jelentenek. Az eredmény nem egy olyan viszony, melyben a szubjektum a helyzetét alakító viszonyként magára talál. A szubjektum differenciációs aktusok során jön létre, amely elválasztja a szubjektumot az őt létrehozó külvilágtól, egy kitaszított másféleség területétől, amit persze nem kizárólag, de sokszor a nőességgel szoktak összefüggésbe hozni. Pontosan ebben a legutóbbi háborúban láttuk, hogy „az arabokat” a kitaszított másik képében és a homofób fantáziák terepeként jelenítették meg; ez utóbbit a Szaddám—Szodoma nyelvi csúsztatáson alapuló rossz vicek sokasága teszi nyilvánvalóvá.

⁸ „Már nem a védelemre szoruló uralkodó nevében indítják a háborúkat, hanem a közösség egésze nevében; egész népeket fordítanak szembe egymással, hogy az élet nevében kölcsönösen legyilkolják egymást. Ettől fogva életfontosságú a vérontás.” Később hozzátesszi: „gyilkolni annyit, mint életben maradni — ez az elv, amely harci taktika volt valaha, az államok közötti stratégia alapelve lett; ám az élet az a lét, amelyről itt szó van, már nem a szuverenitás — jogi értelemben vett — léte, hanem a nép biológiai élete. Semmi kétség, a genocídium minden modern hatalom álma, de nem azért, mert visszakanyarodtunk a gyilkolás régi jogához, hanem, mert a hatalom az élet — a faj, a nép, a néptömeg — szintjén helyezkedik el, s mert a hatalmat az élet szintjén gyakorolják.” (*A szexualitás története*, 141.)

A szubjektumnak nincs olyan ontológiailag érintetlen reflexivitása, ami később helyeződne kulturális kontextusba; a kulturális kontextus mint olyan, a szubjektum létrehozásának részfolyamataként már korábban is adott, egy olyan folyamatként, amelyet elrejt a kész szubjektumot a kulturális viszonyok külső hálójában elhelyező viszonyrendszer.

Csábító az a gondolat, hogy a szubjektum *ágenciájának* biztosításához szükségszerű előre feltételezni a szubjektumot. Ugyanakkor azt állítani, hogy a szubjektum alkotott dolog, nem jelenti egyben annak állítását is, hogy a szubjektum determinált; ellenkezőleg, a szubjektum ágenciájának előfeltétele a megalkotott jelleg. Hiszen mi más tenné lehetővé a kulturális és politikai viszonyok céltudatos, jelentős újraszervezését, mint egy olyan viszony, amelyet önmaga ellen lehet fordítani, amelyet át lehet dolgozni, és amelynek ellen lehet állni? Szükség van-e arra, hogy az elméletben kezdettől fogva feltételezzünk egy ágenciával rendelkező szubjektumot, még *mielőtt* taglalni tudnánk az átalakítás, az ellenállás, a radikális demokratizálódás jelentős társadalmi és politikai feladatának körülményeit? Ha nem ajánljuk fel előre az ágens elméleti garanciáját, arra vagyunk-e ítélve, hogy feladjuk az átalakítást és az értelmes politikai gyakorlatot? Véleményem szerint az ágencia a személyekkel kapcsolatos azon gondolatkörhöz tartozik, amely a személyt egy külső politikai térrel szembesülő eszközszerű cselekvőnek fogja fel. Ha azonban egyetértünk azzal, hogy a politika és a hatalom már azon a szinten is létezik, ahol a szubjektum és ágenciája létrejön, lehetségessé válik, akkor az ágenciát csak azon az áron lehet előre feltételezni, hogy nem vizsgáljuk létrehozását. Képzeljük el, hogy az „ágenciának” nincs formális léte, vagy ha van, az akkor sem lényeges kérdésünk szempontjából. Az az episztemológiai modell, mely egy előre adott szubjektumot vagy ágenszt kínál, egy bizonyos értelemben nem ismeri el, hogy *az ágencia mindig és csakis egy politikai előjog*. Mint ilyen, kulcsfontosságú megkérdőjelezni lehetőségének feltételeit, és nem eleve adottnak elfogadni *a priori* garanciaként. Ehelyett meg kell néznünk, hogy a mobilizálás milyen lehetőségei jöttek létre a diskurzus és a hatalom létező konfigurációi alapján. Hogyan lehetne újraszervezni a bennünket alkotó hatalom mátrixát, újraalkotni ezen alkotmány hagyatékát, és egymás ellen fordítani a szabályozás azon folyamatait, melyek képesek kimozdítani a létező hatalmi rendszert egyensúlyából? Ha a szubjektum hatalom által jön létre, ez a hatalom nem szűnik meg a szubjektum megalakulásának pillanatában, mivel a szubjektum soha nem teljesen kész, hanem újra és újra alá van vetve az alkotás folyamatának. A szubjektum sem nem alap, sem nem termék, hanem egy bizonyos újraértelmezési folyamat állandó eshetősége, amelyet a hatalom más mechanizmusai eltérítenek és lassítanak, de amely a hatalom saját újraszerveződési lehetősége is egyben. Nem elég kijelenteni, hogy a szubjektum mindig szerepel a politika színpadán; ez a fenomeno-

lógiai megközelítés figyelmen kívül hagyja azt, hogy a szubjektum egy előre szabályozott és létrehozott teljesítmény. És mint ilyen, teljes mértékben politikai; sőt talán akkor a *legpolitikaiabb*, amikor azt állítják róla, hogy megelőzi a politikát. A szubjektum felett gyakorolt efféle foucault-i kritika nem magát a szubjektumot tagadja, vagy annak halálát jelenti be, csupán azt állítja, hogy a szubjektum bizonyos változatai a politika szempontjából alattomosak.

Az, hogy a szubjektum a politika előre adott kiindulópontja legyen, a szubjektum politikai létrehozására és szabályozására irányuló kérdéssel feltevésünk fel-függesztésével jár. Fontos emlékeznünk arra, hogy a szubjektumok kizárás révén jönnek létre, vagyis egy nem engedélyezett szubjektumokból, preszubjektumokból, a kitaszíttottság alakjaiból, láthatatlanná tett népekből álló csoport létrehozásán keresztül. A jog tárgykörén belül ez például akkor válik világossá, amikor szó szerint bizonyos minősítéseknek kell megfelelni ahhoz, hogy nemi diszkrimináció vagy nemi erőszak esetén felperes lehessen az alany. Itt igen sürgőssé válik megkérdezni, hogy ki minősül kinek, hogy az ellehetetlenítés milyen szisztematikus szerkezetei tagadják meg némely sértett féltől azt a jogot, hogy a törvényszék előtt ténylegesen használhassa az „én” kifejezést? Vagy egy kevésbé nyílt példa: egy olyan társadalomelméletben, mint Albert Memmi *The Colonizer and the Colonized* című műve, amely a radikális felszabadításra való felhívás egyébként lenyűgöző példája, a nők kategóriája egyik fenti kategóriába, azaz sem az elnyomóba, sem pedig az elnyomottba, nem kerül bele.⁹ Hogyan magyarazzuk a nők kizárását az elnyomottak kategóriájából? Itt az alanyi pozíciók megkonstruálása kizárja a nőket az elnyomás leírásából, és ez egy másfajta elnyomást hoz létre: ezt maga az eltörlés valósítja meg, amely előkészíti a felszabaduló szubjektum megfogalmazását. Amint azt Joan Scott megvilágítja a *Gender and the Politics of History* című munkájában: ha megértjük, hogy a szubjektumokat kizárásos műveletek sorozata hozza létre, e konstrukció és eltörlés műveleteinek lenyomozása politikailag szükségszerűvé válik.¹⁰

⁹ „A felkelés csúcspontján” — írja Memmi — „a gyarmatosított még mindig magán viseli a hosszúra nyúlt együttélés nyomait és leckéit (csakúgy, mint egy feleség mosolya és mozdulatai még a válás idején is furcsamód emlékeztetnek a férj mosolyára és mozdulataira).” Itt Memmi egy olyan analógiát állít fel, ami feltételezi, hogy a gyarmatosító és a gyarmatosított hasonló viszonyban áll egymással, mint a válófélben lévő férj és feleség. Az analógia ezzel párhuzamosan és paradox módon egyfelől a gyarmatosított nőességet sugallja, ahol a gyarmatosított feltételezhetően a férfiaknak van alávetve, másfelől pedig a nők kizárását a gyarmatosított szubjektumok kategóriájából. Memmi, Albert 1965: *The Colonizer and the Colonized*. Boston: Beacon Press. 129.

¹⁰ Scott, Joan W. 1988: *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press. Bevezetés.

A fentiek részben a szubjektum Foucault szerinti újraértelmezését vázolják fel, egy olyan törekvést, amely a szubjektumot az újraértelmezés terepeként kívánja interpretálni. Ennek eredménye nem magától a szubjektumtól való „búcsúzás”, inkább felhívás a fogalom átdolgozására az episztemológiailag adott fogalmak nélkül. De Foucault talán nem is igazán posztmodern; végtére is elemzése a *modern* hatalomról szól. Persze van benne szó a szubjektum haláláról is, de melyik szubjektuméről? És mi a státusa annak a mondatnak, amely bejelenti a szubjektum elmúlását? Mi beszél most arról, hogy a szubjektum halott? Nyilvánvalóan van egy beszélő, hiszen másképp hogyan lehetne hallani a mondatot? A szubjektum halála tehát nem jelenti az ágencia, a beszéd vagy a politikai vita végét. Gyakran hallani, hogy épp most, amikor a nők kezdik elfoglalni a szubjektum pozícióit, jutnak el a posztmodern nézetek addig az állításig, hogy a szubjektum halott (itt különbséget kell tennünk a posztstrukturalista és a posztmodern álláspontok között: az előbbi amellettt érvel, hogy a szubjektum soha nem létezett, az utóbbi pedig amellettt, hogy a szubjektumnak valaha volt integritása, viszont ma már nincs). Néhányan ezt a nők és más olyan jogfosztott csoportok elleni összeesküvésnek tekintik, melyek csak most kezdenek saját nevükben beszélni. Ez vajon pontosan mit takar, és hogyan magyarázhatók a gyarmatosítás utáni különféle elméletalkotók, pl. Gloria Anzaldúa¹¹ és Gayatri Spivak¹² azon igen szigorú kritikái, melyek a szubjektumot a nyugati imperialista hegemonia eszközeként fogják fel? Valószínűleg egyfajta figyelmeztetésként értelmezhetők, miszerint a felszabadításért és a demokratizálásért folytatott küzdelem során könnyen alkalmazhatjuk a korábban minket elnyomó uralmi modelleket, mivel nem ismerjük fel, hogy az uralom egyik működési módja a szubjektumok szabályozásán és létrehozásán keresztül valósul meg. Milyen kizárások által jött létre a feminista szubjektum, és hogyan térnek vissza ezek a kirekesztett körök a feminista „mi”-tudat „integritásának” és „egységének” háborgatására? És hogyan történik az, hogy éppen maga a szolidaritás érdekében feltételezett kategória, a szubjektum, a „mi”, termeli a klikkesedést, melyet meg kellene szüntetnie? A kirekesztés belső terét megkövetelő és létrehozó modell alapján akarnak-e szubjektumokká válni a nők, vagy pedig a feminizmusnak kellene-e önkritikus folyamatnak lennie az identitáskategóriákat létrehozó és felbomlasztó folyamatokkal kapcsolatban? A szubjektum megkonstruálását politikai kérdéssé tenni nem ugyanaz, mint elvetni a szubjektumot; a szub-

¹¹ Anzaldúa, Gloria 1988: *La Frontera/Borderlands*, San Francisco: Spinsters Inc.

¹² Spivak, Gayatri 1988: „Can the Subaltern Speak?” In: Nelson–Grossberg (szerk.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Chicago: University of Illinois Press.

jektum dekonstruálása nem a fogalom tagadását vagy eldobását jelenti; ellenkezőleg, a dekonstrukció csak arra utal, hogy felfüggesztjük összes elkötelezettségünk az iránt, amire a „szubjektum” vonatkozik, és hogy az általa szolgáltat nyelvi funkciókat a hatalom megszilárdításának és leplezésének tekintjük. A dekonstrukció nem tagadást vagy elutasítást jelent, hanem megkérdőjelezést, és ami talán a legfontosabb, annak biztosítását, hogy egy olyan kifejezés, mint pl. a szubjektum, hozzáférhető legyen a korábban nem engedélyezett újrafelhasználás, újraszervezés számára.

A feminizmuson belül úgy tűnik, mintha valahogy szükségszerű volna *nőként* és a *nőkért* felszólalni, és én ezt nem is akarom kétségbe vonni. A politikai reprezentáció bizonyára így működik, és ebben az országban gyakorlatilag lehetetlen identitáspolitikát nélkül lobbizni. Abban tehát egyetértünk, hogy a demonstrációknak, a törvénykezésre gyakorolt nyomásnak és a radikális mozgalmaknak szükségük van arra, hogy a nők nevében fogalmazzák meg követeléseiket.

Ennek a szükségszerűségnek azonban összhangban kell lennie egy másikkal: mihelyt a nők kategóriája azon választóköz *leírásaként* merül fel, melynek érdekeit a feminizmus képviseli, azonnal megindul egy belső vita arról, hogy mi legyen a fogalom leíró tartalma. Egyesek azt állítják, hogy a nők ontológiai sajátossága a gyermekszülés, és ez a képviselőben sajátos jogi és politikai érdekek alapját teremti meg; mások az anyaságot társadalmi viszonyoknak fogják fel, azaz a jelenlegi szociális körülmények között élő nők különleges, kultúrközi helyzetének. Megint mások Gilliganre és másokra támaszkodva próbálják valamiféle női sajátosság alapjait megvetni, amely a női közösségekben vagy a női megismerés módszereiben nyilvánulna meg legegységelműbben. De ahányszor körülírják a sajátosságokat, az annyiszor ütközik ellenállásba, és a közös tulajdonságok tisztázása alapján egyesíteni kívánt választótestületen belüli klikkesedésbe. Az 1980-as években a feminista „mi”-t joggal támadták a színes nők, azt állítva, hogy a „mi” mindig a fehéreket jelentette, és hogy ez a „mi”, amely a mozgalmat volt hivatott megszilárdítani, fájdalmas megkülönböztetés forrását képezte. A női sajátosságot az anyaság fogalmával jellemezni kívánó törekvések — és itt most mindegy, hogy biológiai vagy társadalmi értelemben — hasonló szakadásokhoz, sőt a feminizmus egészének megtagadásához vezettek. Hiszen bizonyára nem minden nő anya; néhányan nem lehetnek azok, mások túl fiatalok vagy túl öregek hozzá, megint mások nem akarnak azzá lenni, egy negyedik csoport, az anyák esetében pedig nem feltétlenül ez a tény eredményezi a feminista politizáláshoz való csatlakozást.

Véleményem szerint bármilyen törekvés, amely a nők kategóriáját univerzális vagy különleges tartalommal kívánja felruházni, feltételezve, hogy a szolidaritás garanciáját előre meg kell határozni, szükségképpen klikkesedéshez

fog vezetni, és az „identitás”, mint kiindulópont soha nem lehet egy feminista politikai mozgalom szilárd alapja. Az identitáskategóriák soha nem pusztán leírások, hanem mindig normatívák is, és mint ilyenek, kirekesztőek. Ez nem azt jelenti, hogy ne használhatnánk a „nők” kifejezést, vagy hogy be kellene jelenteni a kategória megszüntetését. Ellenkezőleg, ha a feminizmus feltételezi, hogy a „nők” kifejezés a különbségek megnevezhetetlen összességét jelöli, amit egy leíró identitáskategória nem képes összefoglalni, egyesíteni, akkor maga a kifejezés állandó nyitottság és újraértelmezhetőség terepévé válik. Azt gondolom, hogy meg kell őrizni és meg kell becsülni a fogalom tartalma körüli ellentéteket a nők táborán belül, sőt ezt a folytonos szembekerülést kellene a feminista elmélet megalapozás nélküli alapjává tenni. A feminizmus szubjektumának dekonstruálása tehát nem használatának cenzúrázását jelenti, hanem ellenkezőleg, lehetővé teszi a fogalom jövőbeli többszörös jelentésadását, megszabadítja a fogalmat az anyai vagy rasszista ontológiáktól, melyekre korábban korlátozódott, és szabad mozgásteret ad neki, ahol előre nem látható jelentésekkel is gazdagodhat.

Paradox módon elképzelhető, hogy csak azáltal válik lehetségessé az „ágencia”, hogy a nők kategóriáját leválasztjuk a rögzített referensről. Ha a kifejezés megengedi az újraértelmezést, és ha az általa jelzett dolog nem rögzített, akkor a kifejezés további konfigurációi számára új távlatok nyílnak. Túl régóta kezelték eleve adottnak azt, amit a „nők” kifejezés jelent, és a kifejezés „jelöltjeként” meghatározott dolog rögzítve, normalizálva volt, le volt szögezve, bénultan hevert az alárendeltség pozíciójában. A leíró kategória valójában összekeveredett a jelölttel, s ezáltal számos jelentést a nők valós természete részeként kezeltek. A jelölt átalakítása leíró kategóriára, valamint a nők kategóriájának lehetséges újraértelmezések terepeként való védelmezése, engedélyezése a nőiség jelentésére vonatkozó lehetőségek kiszélesítését eredményezi, és ebben az értelemben fokozott ágenciaérzést határoz meg, tesz lehetővé.

Nyugodtan megkérdezhetné bárki, vajon nincs-e szükség olyan normákra, melyek különbséget tesznek a nők kategóriájához ragaszkodó, illetve az ahhoz nem ragaszkodó leírások között. A kérdésre csak egy válasz van, mégpedig a visszakérdezés: ki alakítaná ki a normákat, és azok milyen állításokat képviselnének? Normatív alapot kiépíteni azon kérdés eldöntésére, hogy a nők meghatározásába pontosan mi tartozzon bele, mindig és csakis új politikai harcot fog eredményezni. Ez az alap nem tisztázna semmit, hanem természeténél fogva, szükségszerűen önnön tekintélyelvű csapdájába esne. Ez nem azt jelenti, hogy nincs alap, hanem azt, hogy bárhol megjelenik, ott vitát és bajt idéz elő. Az, hogy ezek az alapok csak azért léteznek, hogy meg lehessen kérdőjelezni őket, a demokratizálódás folyamatának állandó veszélyforrását jelenti. E harc elutasítása a feminista politika radikális demokratikus lendületének fel-

áldozásával jár. Az a tény, hogy a kategória nem korlátozott, még ha antifeminista célokat is szolgál, az e folyamattal járó kockázat része lesz. Ezt a kockázatot azonban maga az alap termeli ki, amely a kockázat ellen próbálja védeni a feminizmust. E kockázatot tehát maga az alap, s nem bármilyen feminista gyakorlat jelenti.

A dolgozat záró részében egy a fentiekhez kapcsolódó kérdéssel szeretnék foglalkozni, amely abból a megfontolásból származik, hogy nem képzelhető el feminista elmélet a női test anyagiságának, a nemek fizikai létének feltételezése nélkül. A posztmodernizmus elleni felhangok szerint, ha egyszer minden a diskurzus része, akkor a testeknek nincsen realitása? Hogyan fogjuk fel a nők által elszenvedett testi erőszakot? E kritika megválaszolásánál azt kell mondjam, hogy a kérdés megfogalmazása félreértelmezi a döntő mozzanatot.

Én nem tudom, mi a posztmodernizmus, de van egy benyomásom arról, hogy mit jelenthet dekonstruktív kritikának alávetni a test és az anyagiság fogalmait. Az anyag vagy a testek fogalmának dekonstrukciója nem azok tagadását vagy elutasítását jelenti. Ezen kifejezések dekonstrukciója inkább használatuk folytatására, ismétlésükre, felforgató ismétlésükre utal, valamint az olyan kontextusokból való kimozdításukra, melyekben az elnyomó hatalom eszközeiként alkalmazták őket. Itt világosan le kell szögezni, hogy az elmélet lehetőségei nem merülnek ki egyfelől az anyagiság előfeltételezésében, másfelől az anyagiság tagadásában. Céлом pontosan az, hogy egyik álláspontot se képviseljem. Egy előfeltevés megkérdőjelezése nem azonos annak eltörlésével: inkább a metafizikai terhek alóli felszabadítását jelenti, hogy így különböző politikai célokat tehessen magáévá és szolgálhasson. A testek kérdésének előtérbe kerülése első lépésben az episztemológiai bizonyosság elvesztésével jár, a bizonyosság elvesztése azonban nem feltétlenül vonja maga után, nem feltétlenül eredményez politikai nihilizmust.¹³

A testek anyagiságának dekonstrukciója, noha felfüggeszti és kérdésessé teszi a kifejezés hagyományos ontológiai referensét, nem fagyasztja be, nem tiltja le, nem teszi használhatatlanná vagy nem fosztja meg jelentésétől magát a

¹³ A jelhez képest a *priori*-ként feltételezett test mindig *elsőként* van *feltételezve*, vagy eszerint van *jelentéssel* ellátva. E jelentéstudajdonítás önmön folyamatának *hatása* által, a test által működik, amiről ugyanakkor ezzel párhuzamosan azt állítja, hogy *ő* fedezi fel mint valamit, ami *megelőzi* a jelentésadást. Ha az, hogy a test jelentése a jelentésadáshoz képest korábbi dologként van meghatározva, magának a jelentéstudajdonításnak a hatása, akkor a nyelv mimetikus vagy reprezentációs státusa — amely szerint a jelek a testek szükségszerű tükröként követik azokat — egyáltalán nem mimetikus; ellenkezőleg, inkább produktív, alkotó vagy akár performatív, amennyiben a jelentésadási aktus hozza létre a testet, majd állítja, hogy az mindenféle jelentésadást megelőz.

kifejezést; ellenkezőleg, megteremti annak feltételeit, hogy a jelzés egy alternatív alkotás szolgálatába álljon.

Vizsgáljuk meg a leganyagibb fogalmat, a „nemiséget”, amit Monique Wittig egyértelműen politikai kategóriának tekint, és amit Michel Foucault regulációs és „fiktív egységnek” nevez. E két elméletben a nemiség nem egy előzetes anyagiaságot ír le, hanem létrehozza és szabályozza a testek *érthetőségét* és *anyagiságát*. A nemiség kategóriája mindkét elméletben, noha eltérő módon, de kettségét és egyformaságot kényszeríti a testekre, hogy ezáltal a szaporodást szolgáló szexualitást tartsa fenn kötelező rendként. Ennek mechanizmusát máshol pontosabban kifejtettem, jelen céljainkat szem előtt tartva csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy egy erőszakos típusú, érteljes kategorizációról van szó, valamint hogy a testek diszkurzív elrendezése és a nemi kategóriákkal összhangban történő gyártása már önmagában is fizikai erőszaknak minősül.

A betű, a jel erőszakosságát, amely megállapítja, hogy mi bírhat és mi nem bírhat jelentéssel, hogy mi tartozik az érthető dolgok közé, politikai jelentőséggel ruházza fel az a körülmény, hogy maga a betű egyenlő a nemiség törvényével vagy az ezt érintő mérvadó törvénykezéssel.

Mit tud tehát mondani egy ilyen posztstrukturalista elemzés az erőszakról és szenvedésről? Talán azt, hogy az erőszak formáit pervazívabbnak, lényegibbnek és alattomosabbnak kell felfognunk, mint ahogyan azt a korábbi modellek előre jelezték? Ez része a háborúval kapcsolatos fenti megbeszélésünk fő mondanivalójának, de hadd fogalmazzam meg a dolgot most egy másik kontextusban is.

Nézzük meg azokat a jogi korlátokat, amelyek azt szabályozzák, hogy mi számít és mi nem számít nemi erőszaknak: itt az erőszak politikája annak szabályozásán keresztül működik, hogy mi tekinthető az erőszak következményének.¹⁴ Ebben a kizárásban már működik az erőszak, hiszen előre kijelöli, hogy mi minősülhet „nemi erőszaknak” vagy „kormányzati erőszaknak”; azokban az államokban például, ahol tizenkét különböző empirikus bizonyítékkal kell alátámasztani a „nemi erőszakot”, nyugodtan beszélhetünk kormányzatilag elősegített erőszakról.

Hasonló okfejtéssel találkozunk a nemi erőszak azon diskurzusaiban, ahol a nő „nemét” tartják felelősnek a megerőszakolás tényéért. A New Bedford-i csoportos nemi erőszak esetének tárgyalásakor a védőügyvéd a következőt kérdezte a felperestől: „Ha ön egy férfival él együtt, akkor minek mászkál az ut-

¹⁴ A nyelv és a nemi erőszak összefüggésének széles körű elemzését l.: Marcus, Sharon 1992: *Feminists Theorize the Political*. Szerk. Judith Butler és Joan W. Scott. New York: Routledge.

cán és erőszakoltatja meg magát?”¹⁵ A „máskál” és a „erőszakoltatja meg magát” nyelvtanilag egybeesnek a mondatban: az utóbbi kifejezés formája kieszközölést, megszerzést, birtoklást jelent, mintha ez valami kincs lenne, ami után futott volna a nő, az „erőszakoltatja meg magát” azonban szenvedő szerkezetben van. A szó szoros értelmében persze nehéz volna egyszerre „máskálni” és „megerőszakoltatni magát”, ami arra utal, hogy itt kell lennie egy figyelmen kívül hagyott szakasznak is, talán valami olyan iránynak, amely egyiktől a másikig vezetne? Ha a mondat értelme az, hogy „máskál [azért, hogy] megerőszakolják”, amely a mondat két része közötti kapcsolat megteremtésének egyetlen logikus módja, akkor a nemi erőszak mint passzív szerzemény épp a nő aktív keresésének tárgya. Az első mellékmondat azt sugallja, hogy a nő „helye” otthon van, a férfi mellett, hogy az otthon helyszínén a nő a férfi házi tulajdonát képezi, és hogy az „utca” szabad prédát lát a nőben. Ha a nő meg akarja erőszakoltatni magát, akkor valaki másnak a tulajdona akar lenni, és e cél vágyának részét képezi; ez a vágy igen kétségbeesettnek tűnik kielégítésének körülményeit tekintve. A nő „máskál”, azt sejtetve, hogy jártában minden sarkon egy nemi erőszakot elkövetőt keres vágyának kielégítésére. Nem közömbös az, hogy a kifejezés a „megerőszakoltatás” vágyának szervező elveként jelenik meg, ahol az „erőszak” akaratlagos önkizsákmányolás akciójaként van ábrázolva. Mivel a nő „nemének” a szexuális vágyban megnyilvánuló célja az, hogy egy férfi tulajdonává váljék, és mivel ez az „utcai” kisajátítás „a nemi erőszak” útján történik meg (ez a logika azt implikálja, hogy az erőszak úgy viszonyul a házassághoz, mint az utca az otthonhoz, vagyis, hogy az „erőszak” utcai házasságnak felel meg, egy otthon nélküli házasságnak, a hajléktalan lányok házasságának, és hogy a házasság háziasított erőszak), az „erőszak” a ház(i)asságon kívüli női nem és szexualitás törvénybe iktatásának logikus következménye. Nem számít, ha az erőszakot például egy bárban követik el, hiszen a „bár” ebben a képzeletbeli világban nem más, mint magának az „utcának” a kiterjesztése, vagy talán egy példaértékű pillanata, mivel nincs más elkerítés, azaz védelem, mint a házasságon belüli domesztikált tér, az *otthon*. Itt mindenesetre a nő megerőszakolásának egyetlen okaként saját neme van megadva, amelyet, kisajátítás iránti természetes vonzódásából adódóan, ahogy elmozdítanak a házi tulajdonból, természetes módon keresi saját megerőszakolását, tehát felelős érte.

A nemiség kategóriája itt egyszerre működik az alkotás és a szabályozás elveként: a test formáló elveként ábrázolt erőszak oka a szexualitás. A nemiség

¹⁵ Az idézet Catherine MacKinnon könyvéből való: MacKinnon, Catherine 1989: *Toward a Feminist Theory of the State*. Boston: Harvard University Press. 171.

itt egy kategória, de nem pusztán egy reprezentáció; az alkotás, az érthetőség és a szabályozás elve, amely kényszeres erőszakot szül, majd pedig a tényt követően racionalizálja azt. Az erőszak magyarázatára használt kifejezések emelik törvényerőre az erőszakot, elismerve, hogy az erőszak már a bűntény konkrét formájának megjelenése előtt is folyamatban van. Ez a fellengzős törvénybe iktatás *bizonyítja*, hogy az „erőszak” az elemzés hatásaként fellépő kizáráson keresztül, az eltörlésen és a tagadáson keresztül jön létre, melyek meghatározzák a büntethető bűnök megjelenésének és értelmezhetőségének körét. A „nem” kategóriája, az általa leírt dolgok politikai jelentésének hatékony létrehozójaként, a megnevezhető és a meg nem nevezhető szabályozása által fejezi ki csendes „erőszakosságát”.

Az „erőszak” és a „nem” szavakat idézőjelbe teszem: vajon ez a dekonstrukció jele, a politika vége lenne? Vagy alábecsülöm e kifejezések ismételt szerkezetét, azokat a módszereket, amik segítségével engednek az ismétlésnek, és kétértelműen fordulnak elő, és vajon mindezt egy politikai elemzés elősegítése végett teszem-e? Azért teszem idézőjelbe ezeket a kifejezéseket, hogy bizonyítsam vitatott jellegüket, azt, hogy le lehet csapni rájuk és lehet vitát kezdeményezni velük kapcsolatban, meg lehet kérdőjelezni hagyományos felhasználásukat, és lehet javasolni mást helyettük. Az idézőjelek nem vitatják a nem és az erőszak mint politikai kérdések sürgősségét vagy hitelességét, hanem azt jelzik, hogy jelentőségük körülírásának módja teljességgel politikai. Az idézőjelek hatása a kifejezések természetességének megszüntetése, a jelzések politikai vitára bocsátása.

Ha valaki attól tartana, hogy mivel a feminizmus többé nem képes eleve adótnak venni a szubjektumot, annak biológiai és társadalmi nemét vagy anyagiságát, meg fog bukni, bölcs dolog volna visszaemlékeznie azon előfeltevések pozíciója megőrzésének politikai következményeire, melyek kezdettől fogva igyekeztek alárendeltségünket biztosítani.

Örlősy Dorottya fordítása